

КОНЦЕПЦІЯ МІСЦЯ ЯК ЧИННИКА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова: концепція місця, політична поведінка, електоральна географія

Вступ. Впродовж тривалого часу електорально-географічні дослідження (як в Україні, так і за кордоном) зводилися до описово-статистичних технік відображення просторової диференціації політичних уподобань населення, відслідковування динаміки підтримки виборцями політичних партій і пояснення результатів окремих виборчих кампаній. З одного боку, регулярні зведення результатів виборів за стандартизованими територіальними одиницями якнайкраще підходить для статистичного аналізу і гарантують об'єктивність результатів. Але з іншого, електорально-географічні дослідженням часто бракує теоретичної бази для інтерпретації результатів у ширшому суспільно-географічному контексті. Іншими

словами, електорально-географічному аналізу часто бракує теоретичного обґрунтування одержаних результатів, тобто універсальних моделей електоральної поведінки, що могли б пояснювати просторові відмінності електорального процесу не лише в масштабі однієї виборчої кампанії або однієї країни з усталеним станом справ, а й у різних суспільно-географічних контекстах [14, 22].

Аналіз публікацій. Спроби пошуку універсальних теоретичних моделей електоральної поведінки на сьогодні вилилися у три найбільш поширені течії. Перша пояснює електоральні процеси з позицій теорії раціонального вибору і поділу населення за соціально-економічними групами. Даний підхід асоціюється із теорією соціально-політичних розломів С. М. Ліпсета та С. Роккана [27]. Друга – пояснює політичну поведінку виборців особливостями усталеної політичної культури, що виявляється сильнішою за раціональну економічну мотивацію. Витоками теорій політичної культури стала праця Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура» [13], що пізніше набула ширших інтерпретацій. Третя течія, хоча й є менш популярною, водночас якнайкраще відбиває географічну специфіку електоральної поведінки, базується на концепції місця як чинника, що визначає політичні орієнтації та поведінку виборців. Дана модель спирається на розробки американського політико-географа Дж. Егню і апробована на комплексному аналізі багаторічної електорально-географічної ситуації в Італії [10–12].

Перші дві течії знайшли широке відображення у роботах, присвячених аналізу регіональної політичної поляризації в Україні. Наприклад, пояснення електоральної ситуації соціально-економічною категоризацією населення присутнє у роботах О. О. Козуба [4], О. В. Михайлича [6], А. П. Литвина [5], Дж. О'Лафліна [28] та ін. Значно більш поширеним підходом є інтерпретація регіональних політичних розломів з позицій концепції політичної культури. До цього напрямку можна віднести праці А. П. Голода [1], О. С. Зубченка [3], М. С. Дністрянського [2], С. Бірч [17], І. Качановські [25] та ін. Однак, ні соціально-економічна структура населення, ні абстрактні уявлення щодо політичної культури не дають вичерпного змістовного пояснення електорально-географічним відмінностям на території України [15, 19]. Низка авторів вдається до спроб синтезу моделі раціонального електорального вибору на основі приналежності до різних соціально-економічних груп населення (так званий «екологічний» підхід) та теорій політичної культури, наприклад К. В. Черкашин [8], С. Бірч [16], А. П. Голод [1], В. Б. Шишацький [9], А. О. Подольський [7]. Водночас, концепція місця як інтегрального чинника, що визначає особливості політичної, у т.ч. електоральної, поведінки практично не знайшла відображення у роботах, присвячених проблемам електоральної географії України.

Постановка завдання. У даній роботі деталізується сутність та основні положення концепції місця як інтегрального суспільно-географічного чинника політичної поведінки Дж. Егню та робиться спроба

окреслити можливості її застосування для пояснення електорально-географічних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Роль географічних чинників у політичних процесах, зокрема у електоральній поведінці населення, лишається невирішеним питанням. Зазвичай, наукове пояснення масової політичної поведінки потрапляє у коло інтересів соціології та політології. Впродовж ХХ ст., у процесі компартменталізації суспільних дисциплін, роль географії зводилася до хорологічного аналізу, тобто фіксації просторових відмінностей у поширенні того чи іншого явища, зокрема підтримки різних партій на виборах. Водночас, на питання чому і як відбувається просторове структурування політичного життя мали давати відповіді універсальні соціологічні та політологічні теорії, такі як, скажімо, теорія суспільно-політичних розломів С. М. Липсета та С. Роккана [27], теорія партійної ідентифікації [18] тощо.

Основоположною концепцією масової поведінки у соціальних науках впродовж більшої частини ХХ ст. була і лишається дотепер теорія раціонального вибору, згідно якої кожен індивід за умови вільного вибору завжди обирає той варіант, котрий дозволяє йому підвищити рівень власного матеріального благополуччя. Оскільки вивчення раціонального вибору на індивідуальному рівні для пояснення масових політичних процесів є технічно неможливим, дослідники вдалися до так званого екологічного підходу [24], згідно котрого можна поділити суспільство на групи, кожна з яких має спільний, так би мовити «усереднений» раціональний інтерес (наприклад робітничий клас буде зацікавлений у посиленні державного контролю за умовами праці, представник національної меншини – у лібералізації мовної політики і т.п.). І якщо на індивідуальному рівні можливі відхилення від «нормальної» для даної соціальної групи моделі поведінки, в цілому «популяція» (звідси назва підходу – “екологічний”) має поводити себе прогнозовано. Відповідно, географічні відмінності політичного життя відбивають нерівномірний просторовий розподіл різних соціальних груп населення. Завдання ж дослідника, що займається електоральною географією? зводиться до грамотного підбору змінних (тих соціальних протиріч, котрі гіпотетично визначають політичні преференції виборців) та виявлення кореляцій цих змінних із просторовими відмінами політичного волевиявлення.

У низці випадків екологічний підхід давав непогані результати, наприклад стосовно електорально-географічної ситуації у Нідерландах [30], Великобританії [21], Новій Зеландії [23] тощо. Проте, трапляються і випадки, коли соціально-економічна категоризація населення не може пояснити наявних електоральних результатів, як, наприклад електоральна ситуація у США [29], Італії [12], Україні [19, 25]. Такі випадки дають підставу стверджувати, що конкретні суспільно-географічні умови можуть впливати на політичні процеси у спосіб, що не піддається поясненню раціональним вибором у відповідності до соціально-економічної структури населення у рамках екологічного підходу. Іншими словами, підтверджується

відомий слоган Д. Мессі «географія має значення», не лише як галузь, що статистично констатує просторові відміни універсальних законів соціології, але і як дисципліна, що здатна пояснювати сутність суспільних, у даному випадку електоральних, процесів.

Найбільш поширеним напрямом електорально-географічних досліджень, що спирається на принцип географічної унікальності політичного розвитку, є концепція політичної культури. Поняття політичної культури має доволі широкий спектр інтерпретацій. Так Г. Алмонд і С. Верба виділили три типи громадянської культури залежно від того, наскільки активний інтерес проявляють громадяни до політики і наскільки активно беруть участь у підтримці уряду або опозиційних рухах [13], Л. Дайамонд розглядав вплив місцевих традицій на здатність суспільства створювати ефективні демократичні інститути, Д.Кертцер розглядав політичну культуру у площині історичних та етнонаціональних процесів [20].

Однією з головних тез послідовників теорії політичної культури є твердження, що історично сформовані суспільні норми і традиції соціальних відносин виявляються більш впливовим чинником політичної поведінки, ніж раціональні міркування. Якщо теорія раціонального вибору передбачає, що під час кожної нової виборчої кампанії виборець аналізує усі можливі переваги і недоліки від обрання того чи іншого кандидата або партії, то концепція політичної культури стверджує, що виборці мають досить стабільні, історично сформовані політичні преференції, що мало змінюються у коротко- і середньостроковій перспективі. Але навіть у класичних прикладах країн, де маюдинамічна політична ситуація пояснюється місцевою політичною культурою трапляються різкі зміни електорально-географічної ситуації, наприклад перегрупування (у т.ч. і географічне) Республіканської та Демократичної партій у США, зміна політичного ландшафту Італії у 1990-их рр., переорієнтація електорату Південно-Східної України з лівих (Комуністична партія України) на ліберально-олігархічні сили (блок ЗаЄДУ, Партія регіонів) наприкінці 1990-их та початку 2000-их рр.

Другою вадою теорій політичної культури є їх схильність уникати детального аналізу у чому саме полягають місцеві культурні особливості і за допомогою яких механізмів вони формуються. Наприклад, поширена теза про те, що захід України має більш яскраво виражені демократичні цінності через довшу історію перебування поза межами Російської імперії і пізнішого входження до СРСР виглядає інтуїтивно логічною. Разом з тим таке твердження може бути доволі дискусійним, адже на рівні повсякденних практик управління клієнтилістська модель поведінки мало чим відрізняється від ситуації у східних областях. Справді, західні області голосують проти комуністичної ідеології та проросійських партій, проте Закарпаття, що найпізніше увійшло до складу СРСР, і яке, серед інших західноукраїнських земель, у період між 1920 та 1945 рр., перебуваючи у складі Чехословаччини, відзначалося найбільш ліберальним політичним

режимом, сьогодні демонструє стабільну тенденцію до клієнтистського голосування (підтримка СДПУ(о) у 1998 р., Нашої України у 2007 р., найвища серед західноукраїнських областей підтримка В. Януковича (понад 41%) у 2010 р. та Партії Регіонів у 2012 р. (майже 31 %). Таким чином можна припустити, що механізми формування масових електоральних преференцій є складнішими ніж проста кореляція із перебуванням під владою тієї чи іншої держави, як стверджують деякі дослідники [17, 25].

Американський політико-географ Дж. Егню сформулював доволі оригінальну концепцію місця як інтегрального чинника електоральної поведінки [11]. Хоча досі вона не отримала широкого застосування у дослідженнях з електоральної географії України, на нашу думку вона становить особливий інтерес з кількох причин. По-перше, дана концепція якнайкраще відбиває механізми формування регіональних (або місцевих) форм політичної поведінки населення і тим особливо цікава для географів. По-друге, вона пропонує місток між уявленнями про загальний соціальний контекст та індивідуальним рівнем мотивації виборців.

В основі концепції місця як суспільно-географічного контексту лежить уявлення про те, що кожна людина, роблячи політичний вибір, керується раціональними міркуваннями, але раціональність може суттєво відрізнитися залежно від місцевих умов. Дж. Егню досить критично сприймає спроби пояснювати електоральну географію на основі соціальної категоризації виборців (поділ на класи, етнічні групи, вікові категорії тощо – “*census categories*”), зауважуючи, що формальна приналежність людини до певної категорії зовсім не передбачає того світогляду та політичної поведінки, які асоціюється із цією групою. З одного боку, соціальна категоризація населення, що здійснюється на підставі переписів штучно відносить людей до наперед заданих науковцями категорій, котрі у ряді ситуацій можуть бути позбавлені реального змісту. Якщо наприкінці ХІХ та початку ХХ ст. у країнах Заходу робітничі та профспілкові рухи відзначалися високою політичною активністю, мобілізували електорат серед пролетарських верств населення, віднесення виборця до робітничого класу за родом занять мала реальний зміст. У другій половині ХХ та на початку ХХІ ст., коли профспілкова активність суттєво послабшала, матеріальний добробут робітників зріс і рівень їх політичної мобілізації знизився, робітники, ідучи на вибори, часто керуються зовсім іншими мотивами, ніж відстоювання пролетарської ідеології. Більше того, у ряді досліджень зафіксовано «ірраціональне» голосування промислових районів за політичні партії, що відстоюють інтереси капіталу [10].

Спроби пояснювати регіональні відмінності політичних уподобань міцно укоріненою політичною культурою, з точки зору Дж. Егню, також не витримують перевірки фактичними даними, оскільки така перспектива виключає можливість швидких електоральних змін. З іншого боку, у ряді випадків спостерігаються досить стабільні форми регіональної підтримки політичних сил, що у певних умовах не реагують на зміни соціально-економічних умов. На думку Дж. Егню, місцевий соціальний контекст

формує раціональність виборців, що має сенс лише у конкретних суспільно-географічних умовах. Він виділяє шість груп чинників, котрі у кожному окремо взятому суспільно-географічному середовищі визначають характер політичних переконань населення. До них відносяться:

1). Середовище повсякденного життя, або коло щоденного спілкування людини (іноді у літературі цей чинник називається “ефектом сусідства”).

2). Особливості типового для певної місцевості суспільного поділу праці (ця група чинників визначає класову структуру та особливості взаємозв'язків даної місцевості у ширшому контексті соціальних та економічних відносин).

3). Межі інформаційних та комунікативних потоків (будь-які межі, що перешкоджають вільному обміну інформацією – від транспортної доступності та візових обмежень, що утруднюють особисте спілкування, до мовних бар'єрів та комп'ютерної неграмотності).

4). Вплив держави, що створює правове поле, має апарат примусу та перерозподіляє ресурси між різними частинами суспільства і територіями.

5). Наявні соціальні протиріччя та напружені відносини (між класами, етнічними або расовими групами тощо).

6). Асоціювання певних політичних сил з тією чи іншою місцевістю чи з якоюсь специфічною проблемою.

Ці групи чинників діють на трьох рівнях: локальне життя, взаємодія з іншими територіями та суб'єктивне “відчуття місця” – усвідомлення своєї приналежності до певної місцевості, народу, соціальної групи і т.д.

Фактично, ці групи чинників визначають коло спільних для певної території повсякденних проблем, лінії конфліктів (що можуть виходити за межі концепції розломів Ліпсета-Роккана), а також окреслюють комунікативне поле, у якому відбувається обмін думок, поширення ідеологій, мобілізація виборців. Таким чином, хоча наведені вище групи чинників є універсальними, результат їх сукупної дії виявляється унікальним у кожній окремо взятій місцевості, оскільки їх конкретна комбінація, відносна сила, а також суб'єктивна значущість будуть відрізнятися у різних суспільно-географічних контекстах.

На нашу думку, даний підхід може дати непогані результати при вивченні електорально-географічних процесів в Україні. В умовах, коли більшість проведених досліджень підтверджують, що формальна соціально-економічна категоризація населення не пояснює регіональних політичних протиріч і електоральні географи тяжіють до пояснення електоральної поляризації різною політичною культурою заходу і сходу України, більш детальний аналіз суспільно-географічного контексту, як поточного, так і у історичній ретроспективі, дозволив би суттєво поглибити уявлення про зміст та механізми формування політичних орієнтацій та цінностей електорату у різних регіонах України. Крім того, застосування концепції місця може сприяти поясненню відмін у політичній поведінці на нижчому територіальному рівні, наприклад відміни між Волинню, Галичиною, Буковиною та Закарпаттям, або індустріальними та сільськими районами на

сході та півдні України, між індустріальними містами Донбасу та Причорномор'я тощо.

Висновки. Електорально-географічні дослідження України потребують вдосконалення теоретико-методологічної бази і виходу за межі статистично-описових підходів. Переважаюча на сьогодні концепція відмінної політичної культури заходу і сходу України вимагає доопрацювання, зокрема деталізації змісту політичних цінностей, що характеризують той чи інший тип політичної культури, та пояснення механізмів їх формування. Концепція місця як інтегрального суспільно-географічного чинника, що визначає політичний світогляд певної місцевості, може дати непогані результати за умови відтворення регіонального (сучасного та історичного) контексту, зокрема специфічних економічних, соціальних та інформаційно-комунікативних умов життєдіяльності населення.

Список літератури

1. *Голод А. П.* Суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області) : Дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 / Голод Андрій Петрович ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 212 с.
2. *Дністрянський М. С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 490 с.
3. *Зубченко О. С.* Електоральна культура як об'єкт соціологічного дослідження : Дис. канд. соціол. наук : 22.00.04 / Зубченко Олександр Сергійович ; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". – Запоріжжя, 2007. – 183 с.
4. *Козуб О. О.* Електоральні преференції як індикатор ефективності економічної політики: регіональний вимір : дис. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / Козуб Олександр Олександрович ; Класичний приватний ун-т. — К., 2008. – 214 с.
5. *Литвин А. П.* Соціоструктурні чинники електоральної поведінки українських виборців : дис. канд. соціол. наук : 22.00.04 / Литвин Анатолій Пантелійович ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 169 с.
6. *Михайлич О. В.* Етнорегіональний та лінгвістичний чинники електоральних орієнтацій виборців сучасної України : дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Михайлич Олександр Володимирович ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 222 с.
7. *Подольський А. О.* Електоральна географія як напрям політичної географії / А.О. Подольський // Політична географія і геополітика : Навч. посібник / [Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін.] ; за ред. Б. П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – С. 109-137.
8. *Черкашин К. В.* Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Черкашин Кирило Валерійович Донецький національний університет. – Донецьк, 2005. – 19 с.
9. *Шишацький В. Б.* Електоральні регіони України: підходи до виділення та делімітації / В. Б. Шишацький // Наукові записки Ін-ту етнонаціональних досліджень НАН України. – 2004. – Вип. 27.
10. *Agnew, J.* Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society. London: Allen and Unwin, 1987.
11. *Agnew, J.* Mapping politics: how context counts in electoral geography // *Political Geography*. – 1996. – Vol. 15, No. 2. – P. 129-146.
12. *Agnew, J.* Place and Politics in modern Italy. University of Chicago Press, 2002.
13. *Almond G.A., & Verba S.* The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967.
14. *Barnett C., Low M.* Geography and Democracy: An Introduction // *C. Barnett & M. Low (eds.) Spaces of Democracy*. Sage Publications. London, Thousand Oaks, New Dehli, 2004.
15. *Barrington L.W.* The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine, // *Post-Soviet Geography and Economics*. – 1998. – Vol. 38, no. 10: p.601–14.
16. *Birch S.* "Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics,"

// *Europe-Asia Studies*. – 2000 – Vol. 52, no. 6: 1017–41. **17.** Birch S. Elections and Democratization in Ukraine. Palgrave Macmillan, 2000. **18.** Campbell A., Converse P.E., Miller W.E., & Stokes D.E. The American Voter. New York: Wiley, 1960. **19.** Clem R.S., Craumer, P.R. Orange, Blue and White, and Blonde: The Electoral Geography of Ukraine's 2006 and 2007 Rada Elections // *Eurasian Geography and Economics*. – 2008. – Vol. 49, No. 2, pp. 127–151. **20.** Diamond L. (ed.) Political culture and democracy in developing countries: Textbook edition. Lynne Rienner Publishers, 1994. **21.** Eagles M. An ecological perspective on working class political behaviour: neighbourhood and class formation in Sheffield // Johnston R.J., Shelley F.M., Taylor P.J. (eds.) *Developments in Electoral Geography*. Routledge: London and New York, 1990. **22.** Flint C., Taylor P., *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*. / Fifth edition. Pearson. Prentice Hall. Harlow, London, New York, 2007. **23.** Honey R., Barnett J.R. Volatile stability: New Zealand's 1987 general election // Johnston R.J., Shelley F.M., Taylor P.J. (eds.) *Developments in Electoral Geography*. Routledge: London and New York, 1990. **24.** Johnston R.J., Pattie C. J., and Johnston L.C. The Role of Ecological Analysis in Electoral Geography: The Changing Pattern of Labour Voting in Great Britain 1983-1987 // *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*. – 1988. - Vol. 70, no. 3, pp. 307-324. **25.** Katchanovski I. Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006 // *Nationalities Papers*. – 2006. –Vol. 34, No. 5. **26.** Kertzer D. I. Prisoner of the Vatican: The Popes' Secret Plot to Capture Rome from the New Italian State. Houghton Mifflin Harcourt, 2006. **27.** Lipset, S.M., & Rokkan, S. Cleavage structures, party systems and voter alignments // S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.) *Party systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press, 1967. – p.3-64. **28.** O'Loughlin J. The regional factor in contemporary Ukrainian politics: scale, place, space, or bogus effect? // *Post Soviet Geography And Economics* . – 2001. – Vol. 42., no.1: 1-33. **29.** Roberts R.S., Ufkes F.M., Shelley F.M. Populism and agrarian ideology: the 1982 Nebraska corporate farming referendum // Johnston R.J., Shelley F.M., Taylor P.J. (eds.) *Developments in Electoral Geography*. Routledge: London and New York, 1990. **30.** Passchier N.P., Wusten, van der H.H. The electoral geography of the Netherlands in the era of mass politics, 1888-1986. // Johnston R.J., Shelley F.M., Taylor P.J. (eds.) *Developments in Electoral Geography*. Routledge: London and NY, 1990.

Брайчевський Ю. С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні.

Розглянуто сутність концепції місця як інтегрального суспільно-географічного чинника, що визначає формування регіональної та місцевої специфіки електоральної поведінки населення та обґрунтовується можливість її застосування для вивчення електорально-географічної ситуації в Україні.

Ключові слова: концепція місця, політична поведінка, електоральна географія.

Брайчевский Ю. С. Концепция места как фактора электорального поведения и региональная политическая поляризация в Украине.

Рассмотрена концепция места как интегрального общественно-географического фактора, определяющего формирование региональной и местной специфики электорального поведения населения, а также обосновывается возможность ее применения для изучения электорально-географической ситуации в Украине.

Ключевые слова: концепция места, политическое поведение, электоральная география.

Braychevskyy Yu. S. The concept of place as a factor of electoral behavior and regional political polarization in Ukraine.

The article focuses on the concept of place as an integral human-geographic factor shaping regional and local electoral behavior and considers its potential for the analysis of electoral geography in Ukraine.

Keywords: concept of place, political behaviour, electoral geography.

Надійшла до редколегії 11.03.2013